

JONAS ANIČAS

VILNIAUS VYSKUPAS IŠ PASVALIO KRAŠTO

Pasvalio kraštą garsino daug iškilių istorinių asmenybių – lietuviybės apaštalai Petras, Antanas ir Jonas Vileišiai, pirmoji Lietuvos kariuomenės karininkų auka nepriklausomybės kovose Antanas Juozapavičius, žymus gydytojas oftalmologas Petras Avižonis, tautos auklėtoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, rašytojas ir pedagogas kun. Julijonas Lindė-Dobilas, poetas Bernardas Brazdžionis... Tarp jų – buvęs Vilniaus vyskupas (1890–1895) Antanas Pranciškus Audzijonis (Audzevičius).

Vyskupas A. P. Audzijonis. Apie 1890.
Nežinomas XIX a. dailininkas

Vyskupo A. Audzijonio biografija reikšminga ne vien Bažnyčios istorijai. Tai buvo pirmasis Vilniaus vyskupas, bandęs apriboti lenkybės monopoliją vyskupijos bažnyčiose ir pasisakęs už pastoracinio darbo plėtojamą žmonių šnekamąją kalbą, taigi ir lietuvių kalbą. Vyskupas A. Audzijonis morališkai rėmė tą negausų būrelį inteligentų, kurie XIX a. antroje pusėje pradėjo žadinti lietuviybę sulenkintoje senojoje Lietuvos sostinėje ir Vilniaus krašte.

Sausa istoriografija

Istoriografinė medžiaga apie vyskupą A. Audzijonį, deja, labai negausi ir sausa. Ją galima klasifikuoti į polonistinę ir lituanistinę.

Pirmąjį žiupsnelį A. Audzijonio biografijos faktų išspausdino laikraštis „Kłosy“ („Varpos“) 1890 m.¹ Trumpa vyskupo biografija buvo išspausdinta lenkų enciklopedijoje 1891 m.² Šiek tiek išsamesnį straipsnį apie vyskupą A. Audzijonį išspausdino „Tygodnik ilustrowany“ („Iliustruotas savaitraštis“) 1895 m.³ Minėtos enciklopedijos žinias apie A. Audzijonį 1898 m. pakartojo S. Orgelbrando enciklopedija⁴. Trumpą vyskupo gyvenimo apžvalgą savo darbuose pateikė Vilniaus vyskupijos prelatas ir istorikas Janas Kurčevskis (*Kurczewski*): savo sudarytame anotuotame Vilniaus vyskupijos 1903 metų žinyne ir pakartotame 1904 metų žinyne⁵; savo knygoje apie Vilniaus katedrą 1908 m.⁶ ir knygoje apie Vilniaus vyskupiją 1912 m.⁷ 1973 m. žiupsnelį duomenų iš vyskupo A. Audzijonio biografijos išspausdino lenkų katalikų enciklopedija⁸. Pažymėtina, kad beveik visoje polonistinėje istoriografinėje literatūroje, skirtoje vyskupui A. Audzijoniui, apie jį rašoma kaip apie lenkų kilmės asmenybę. Tik tai J. Kurčevskis viename iš leidinių nurodė, kad jis lietuvis (*lithuanus*).

Tokia pat negausi ir lituanistinė istoriografinė medžiaga apie vyskupą A. Audzijonį. Spaudos draudimo metais Tilžėje leistas (1889–1896) laikraštis „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ 1890 m. birželio mėn.

išspausdino O. Lietuvaitės slapyvardžiu pasirašiusios autorės publikaciją, kurioje aprašytos prel. prof. dr. A. Audzijonio išvėtinimo į vyskupus išskilmės Petrapilyje 1890 m. balandžio 12 d.⁹ Domicės G-aitės slapyraideimis pasirašiusi autorė parašė apie vyskupo A. Audzijonio ligą ir Petrapilio ligoninėje padarytą operaciją¹⁰. Tiesmylio slapyvardžiu pasirašęs asmuo aprašė vyskupo A. Audzijonio pastoracinę kelionę po parapijas 1891 m. gegužės–birželio mėn.¹¹ Apie vyskupą A. Audzijonį savo raštuose yra užsiminę vyskupas Pranas Būčys¹², kun. Petras Kraujelis¹³, Vincas Žilėnas¹⁴, Liudas Gira¹⁵. Kan. Juozas Tumas 1934 m. parašė enciklopedinį straipsnį apie vyskupą A. Audzijonį¹⁶. Šį straipsnį, kiek sutrumpinusi ir nenurodydama autoriaus, pakartojo bostoniškė „Lietuvių enciklopedija“¹⁷. Keletą sakinių apie vyskupą A. Audzijonį parašė kan. Kazimieras Prapuolenis savo knygoje „Lenkų apaštalai Lietuvoje“¹⁸. Lietuviškoje bažnytinėje literatūroje 1989 m. buvo paminėta 100 metų, kai kun. prof. dr. A. Audzijonis Romoje 1889 m. gruodžio 30 d. „buvo paskelbtas XXXV Vilniaus vyskupu“¹⁹. Istorografinė naujiena yra 2002 m. pasirodžiusi Viktoro Petkaus monografija „Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje“, tačiau jos autorius nepateikia²⁰ naujų duomenų vyskupo Antano Audzijonio biografijai.

Taigi vyskupo A. Audzijonio gyvenimas ir veikla tebelaukia savo tyrinėtojo. Norint išsamiau atkurti 59 metus trukusį šio garbingo pasvaliečio gyvenimą, reikia ištirti ne vieną šūsnį pusanthro šimto metų senumo archyvinų dokumentų. O tuo tarpu galima pateikti tik fragmentiškus jo biografijos bruožus.

DĖL GIMIMO DATOS IR VIETOS

Sunku pasakyti, kas ir kada pirmą kartą klaidingai parašė vyskupo A. Audzijonio gimimo metus – 1833. Šią datą pateikė J. Kurčevskis minėtoje knygoje apie Vilniaus vyskupystę. Matyt, iš šio šaltinio tie metai pateko į „Lietuviškąją enciklopediją“²¹ ir kitus leidinius. Tikslios A. Audzijonio gimimo datos šių eilučių autoriui dar nepavyko dokumentiškai nustatyti. Tad pasinaudosime metrikų knygos įrašu, kuriame pasakyta, kad A. Audzijonis mirė 59 metų²². Taigi 1895-59=1836. Beje, šiuos A. Audzijonio gimimo metus nurodo minėtosios lenkų enciklopedijos. Vyskupui A. Audzijoniui skirtas memorialas Vilniaus arkikatedroje bazilikoje turi užrašą, kuriame pažymėta gimimo data: 1833 m. birželio 13 d. (senuoju stiliumi. – J. A.). Gali būti, kad gimimo mėnuo ir diena nurodyta teisingai. V. Petkus minėtoje monografijoje rašo, kad vyskupas gimė 1836-aisiais, tačiau cituodamas tekstą iš paminklinės lentos Vilniaus arkikatedroje bazilikoje, jis nekommentuoja lentoje skirtingai nurodytų gimimo metų (1833). Kol nebus surastas autentiškas šaltinis su A. Audzijonio gimimo įrašu, jo gimimo data būtų galima laikyti 1836 m. birželio 25 d. (naujuoju stiliumi).

Neišvengta ir Antano Audzijonio gimimo vietos klaidingo aiškinimo. Jis gimė tuometinės Panevėžio apskrities (dabar Pasvalio rajono) Saločių parapijos Telžių kaime. Kun. Pranas Račiūnas savo studijoje „Lietuvos vyskupai ir Lietuvos vyskupijų valdytojai (Medžiaga Lietuvos bažnyčių istorijai)“ rašo, kad A. Audzijonis gimė Salantų parapijoje (Kretingos rajone), mat lenkiškus žodžius „w parafii Salackiej“ jis suprato kaip „Salantų parapijoje“²³.

KELIAS Į KUNIGYSTĘ

Apie būsimąjo vyskupo gimtinę, šeimą, vaikystę ir paauglystę, duomenų, deja, neišliko. Lenkų autorius L. Uziembla apie tai parašė tik tiek: „...mokyklos nelankė, lotynų kalbos mokėsi pas savo kleboną, keletą metų buvo valsčiaus raštininkas“²⁴. Keletą fragmentų iš atsiminimų pateikė Anelė Audzijonienė, gimusi 1908 m., gyvenanti Pasvalio rajono Tetirvinų kaime. Jos vyro Jono Audzijonio senelis buvo vyskupo A. Audzijonio brolis. Apie vyskupą pasakodavo vyro motina Agota Audzijonienė, gimusi 1868 m. Pasak atsiminimų autorės, Telžių sodžiaus ūkininkai Audzijoniai turėjo septynis vaikus: penkis sūnus ir dvi dukteris. Vyriausias buvo Antanas. Audzijoniai valdė apie 30 hektarų žemės, jų sodyba buvusi gražiausia sodžiuje²⁵.

1855 m. devyniolikmetis A. Audzijonis atvyksta į Vilnių ir įstoja į kunigų seminariją, kurią baigia ir 1859 m. tampa kunigu. Iš kasmet leistų Vilniaus vyskupijos žinytų galima susidaryti vaizdą apie kun. A. Audzijonio tarnybos eigą: jis ėjo vikaro pareigas Vilniaus miesto ir krašto bažnyčiose – Turgelių, Verkių, Raduškevičių, Vilniaus bernardinų, 1862–1864 m. buvo progimnazijos kapelionas. Deja, šiuose žinynuose pateikiama informacija tradiciškai sausa, nieko neužsimenama apie kunigo asmenybę.

Kaip ir dauguma to meto lietuvių inteligentų, išėjusių sunkią gyvenimo mokyklą, A. Audzijonis pasižymėjo dideliu darbštumu, plačiais polėkais ir atkaklumu. Jis pasiryžo studijuoti teologiją ir parengti disertaciją magistro laipsniui gauti. Šiam tikslui kun. A. Audzijonis paskyrė visą vikaravimo laiką, atkakliai plėtodamas savarankiškas teologijos studijas. Pasak kan. Juozo Tumo, apie kun. A. Audzijonį plitęs toks gandas: pats dar neturėdamas mokslinio laipsnio, vieno prelado prašomas, jis parašęs jam veikalą, už kurį pastarasis gavęs teologijos daktaro laipsnį²⁶.

1864–1869 m. kun. A. Audzijonis gyveno prie Vilniaus bernardinų bažnyčios, kurios klebonas Edvardas Tupalskis sudarė jam sąlygas mokslinėms studijoms²⁷. Buvęs A. Audzijonio profesorius kunigų seminarijoje kun. Urbonas Rokickis tuo metu ėjo Petrapilio katalikų dvasinės akademijos inspektoriaus

pareigas. Jis akademijos vadovybei rekomendavo kun. A. Audzijonį kaip pasižymintį gabumais mokslui, darbštumu ir atkaklumu. Taip 1869 m. kun. A. Audzijonis pateko į Petrapilio dvasinę akademiją²⁸.

PETRAPILIO DVASINĖJE AKADEMIJOJE

Atvykdamas į Petrapilio dvasinę akademiją, kun. A. Audzijonis jau turėjo parengęs teologijos magistro disertaciją, kurią apgynė tais pačiais 1869 m. ir buvo paliktas akademijoje pastoracinės, o vėliau ir dogmatinės teologijos dėstyti. Atkaklaus darbo vaisius buvo apginta teologijos daktaro disertacija, profesoriaus vardas ir dvasinės akademijos inspektoriaus pareigos. Štai ką apie jį savo atsiminimuose rašė vyskupas Pranciškus Karevičius: „Buvo įsigilinęs astronomijoj. Eidamas gatve sustodavo ir žiūrėdavo į žvaigždes, mostiguodamas rankas. Vakarienei mėgdavo suvalgyti didelį bifšteką, atsigerdamas Maderos vyno. Buvo labai įtukęs. Iš prigimties buvo cholericas, impetikas... Audzevičius uoliai prokatedros bažnyčioje klausydavo išpažinčių, buvo laikomas tikras dvasiškas dvasininkas. Ir akademijoje laikėme jį gyvo tikėjimo ir maldingu, be to, ir teisingu žmogumi, be jokios klastos“²⁹. Akademijos rektorių kun. Simoną Kazlovskį 1883 m. paskyrus Lucko ir Žitomyro vyskupu, prof. kun. A. Audzijonis pradėjo laikinai eiti rektoriaus pareigas.

Ši aukštesniųjų teologijos studijų mokykla pradėjo veikti Vilniuje 1834 m. vietoje uždaryto Vilniaus universiteto Teologijos fakulteto. 1842 m. Dvasinė akademija iš Vilniaus buvo perkelta į Petrapilį, kad valdžia galėtų ją geriau kontroliuoti. Kai 1867 m. buvo uždaryta Varšuvos dvasinė akademija, petrapiliškė liko vienintelė katalikų teologijos aukštoji mokykla Rusijoje. Visą laiką tarp jos profesorių buvo ir lietuvių – Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Maciulevičius (Maironis), Jurgis Ivaškevičius ir kt. Į Dvasinę akademiją gabesnius savo auklėtinius siuntė Vilniaus, Seinų ir Kauno kunigų seminarijos. Petrapilio dvasinė akademija pasidarė svarbiu lietuvių telkimosi židiniu.

Galimas dalykas, kad A. Audzijonis palaikė ryšius ir su pasaulietine Petrapilio lietuvių inteligentija, kurios čia ėmė gausėti nuo XIX a. vidurio. Nuo 1850 m. šiame mieste mokėsi ir paskui viešojoje bibliotekoje dirbo Silvestras Baltramaitis, parengęs pirmąją lietuviškų knygų bibliografiją. Nuo 1859 m. kadetų korpuso inspektoriumi buvo kalbininkas Antanas Juška, 1867 m. išleidęs lietuvių ir rusų kalbomis rinkinį „Lietuvių liaudies dainos“. Nuo 1869 m. Istorijos ir filologijos institute mokėsi biržietis Stanislovas Dagillis, vėliau aušrininkas, pedagogas, literatas. Nuo 1875 m. veikė slaptas Petrapilio lietuvių studentų būrelis, kuriam priklausė ir A. Audzijonio tėviškės kaimynas Petras Vileišis, jau tada su bendraminčiais išplėtojęs atkaklią kovą už lietuvių spaudos laisvę.

Taigi, matyt, galima tvirtinti, kad kun. A. Audzijoniui, beveik dvidešimt metų dirbusiam Petrapilio dvasinėje akademijoje, teko patirti tenykščių lietuvių tautinės veiklos gaivinantį poveikį, kuris neleido visiškai nuslopinti lietuviškos prigimties.

Lenkų vyskupai nenorėjo, kad Petrapilio dvasinės akademijos rektoriais būtų lietuvių valstiečio vaikas. Įsiliepsnojus kovai dėl rektoriaus posto, prof. kun. A. Audzijonis iš jos pasitraukė. 1884 m. jis buvo perkeltas Mogiliovo arkivyskupijos jurisdikcijon, gavo Mogiliovo kapitulos kanauninko, vėliau – prelado titulą³⁰.

1889 m. gruodžio 18 d. (senuoju stilium) popiežius Leonas XIII paskyrė A. Audzijonį Vilniaus vyskupu. Pagal tuometinę carinės Rusijos tvarką, caras 1890 m. balandžio 12 d. išleido įsaką, kuriuo „liepė“ Mogiliovo arkikatedros kapitulos prelatui A. Audzijoniui būti Romos katalikų vyskupu Vilniuje. Laikraštis „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ išspausdinęs, kaip minėta, konsekracijos iškilnių aprašymą, įdėjo tokią redakcijos pastabą: „Argi nekatalikiziskas ir svietiziskas gali ką nors liepti būti vyskupu. Manding ciesorius gali tiktai patvirtinti“³¹.

VILNIAUS VYSKUPAS

Prel. A. Audzijonio konsekracijos iškilmės įvyko 1890 m. balandžio 25 d. (ne gegužės 25 d., kaip rašoma „Lietuviškoje enciklopedijoje“). Dalyvavo vyskupai Aleksandras Beresnevičius, Antanas Baranauskas, kiti aukšti bažnyčios dignitoriai, valdžios atstovai. Iškilmes aprašiusi anoniminė autorė O. Lietuvaitė pažymėjo: „Dabar Vilniaus vyskupystė įgijo naują vyskupą, kursai iš eilos bus 38 vyskupas Vilniaus vyskupystėje Antanas Audzevicze: tatai būdamas patsai lietuviu, turime viltį pasirūpins suteikti lietuviškose parakvijose lietuvius kunigus, idant mokintų lietuvius Dievo žodį suprantamoje mūsų lietuviškoje kalboje“³².

Vyskupo A. Audzijonio ingresas į Vilniaus katedrą įvyko 1890 m. birželio 17 d. Vyskupo kalbas ir kitus įvykius ingresso metu sekė ir užrašinėjo specialus caro valdžios seklys, kurio pranešimų pluoštas saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne. Ingreso iškilmės tęsėsi iki liepos 1 d. Vyskupas lankė kitas Vilniaus bažnyčias ir teikė Sutvirtinimo sakramentą. Kiekviename seklio pranešime pažymima, kad iškilmėse dalyvavo didelės žmonių minios, kurios labai pakiliai ir entuziastingai sutikdavo bei palydėdavo vyskupą³³.

Kai A. Audzijonis tapo Vilniaus vyskupu, Vilnijos kraštas, kadaise buvęs lietuviškas, skendo polonizacijos ir rusifikacijos miglose – spauda uždrausta, lietuviškos knygos persekiojamos. Visame Vilniaus

krašte nebuvo nė vienos lietuviškos mokyklos. Polonizacijos židiniai buvo dvarai ir bažnyčios. Pasak istoriko Rimanto Vėbros, 1893 m. Vilniaus vyskupystėje 23-iose iš 62 lietuviškų parapijų pamokslai buvo sakomi tik lenkiškai, 11-oje – lenkiškai ir lietuviškai ir tik 28-iose – lietuviškai³⁴. Bene svarbiausias polonizacijos veiksnys buvo Vilniaus vyskupijos kurijos ir paties vyskupo nusistatymas. Pasak kan. K. Prapuolenio, vyskupas Karolis Grinieveckis (*Hryniewiecki*), valdęs vyskupiją 1883–1890 m., „...net neturėjo tinkamo supratimo apie lietuvius, vartojančius savo senovės protėvių kalbą, – lenkas, lietuvis, gudas jam reiškė vieną ir tą patį“³⁵.

Todėl lietuviybės gaivinimas Vilniaus krašte prasidėjo kova dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčiose. Į tautinio atgimimo sąjūdį įsitraukę pavieniai kunigai pradėjo kovoti pirmiausia dėl papildomų pamaldų lietuvių kalba ne tik lietuviškose, bet ir mišrioje parapijose. 1882 m. kun. Aleksandras Burba pirmasis pradėjo sakyti pamokslus lietuvių kalba Žaslių bažnyčioje.

Vienas pirmųjų lietuviybės Vilniaus krašte gaivintojų buvo kun. Silvestras Gimžauskas (1844–1897). Vėlesnės kartos kovotojas už lietuviybę Vilniaus krašte kun. P. Kraujelis taip apibūdino kun. S. Gimžausko vaidmenį: „Jis tame krašte lietuviams reiškė ne mažiau, kaip vyskupas Motiejus Valančius Žemaičiuose, gal net daugiau. Jis čia buvo vienas“³⁶.

Nemažą įtaką A. Audzijonio asmenybei turėjo lenkiškos tradicijos, kurių aplinkoje teko gyventi nuo pat jaunystės. Tačiau, kaip matyti iš jo gyvenimo brandžiausio laikotarpio, šeimos lietuviškas auklėjimas buvo svaresnis negu vėliau patirta lenkiškoji įtaka.

Vyskupo pareigos skatino A. Audzijonį apsispręsti. Kaip jam tai pavyko, akivaizdžiai matyti iš pastoracinės kelionės po parapijas 1891 m. gegužės–birželio mėn. Tai buvo lietuviškų parapijų vizitacija su aiškiu nusistatymu – vyskupystės ganytojo autoritetu morališkai paremti rusų ir lenkų persekiojamą bei trypiamą lietuviybę. Galima tvirtinti, kad ta misija vyskupui A. Audzijoniui pavyko, nors carinės administracijos valdininkai iš kailio nėrėsi, siekdami užkirsti lietuviybės apraiškas vizitacijos metu. Šios vizitacijos liudininkas buvo anoniminis Tiesmylis, visą kelionę važiuavęs paskui vyskupą ir profesionaliai aprašęs savo įspūdžius.

TRAKŲ DEKANATO PARAPIJŲ VIZITACIJA

Tais metais vyskupas A. Audzijonis vizitavo Trakų dekanato parapijas. Vizitacinę kelionę pradėjo Šeštinių išvakarėse, lankydamas Žaslių bažnyčią. Tiesmylis rašo: „Bebūdamas Birštone, kur labai anksti šįmet dėl vandenių atvykau, išgirdau, kad Jo Mylista Vilniaus Vyskupas važiuoja per Trakų pašalį, lankydamas Bažnyčias; todėl pametęs vandenius, leidaus keliauti paskui Vyskupą. Išgirdęs, kad prieš Šeštines pribūna Vyskupas Žasliuosna, nubruzdėjau ten“³⁷.

Vykstant vyskupui į Žaslius, pakelės kaimuose žmonės statė garbės vartus, išpuoštus gėlėmis, žalumynais, ir sutiko vyskupą giedodami lietuviškas giesmes. Taip pat iškilmingai vyskupas buvo sutinkamas ir pakeliumi į Žiežmarius. Toks žmonių elgesys supykė carinę rusų administraciją. Pasak Tiesmylio, Vilniaus generalgubernatorius Ivanas Kachanovas ko nepadūko ir pasiuntė gubernatorių Nikolajų Grevenicą į Žiežmarius „pasikalbėti“ su vyskupu A. Audzijoniu. „Pasikalbėjimo“ rezultatas buvęs toks: važiuojant vyskupui iš vienos parapijos į kitą, pirma jo lėkdavo ispravnikas (apskrities policijos vadas), jį sekdamas uriadnikas (kaimo policininkas), o paskui vyskupą – asesorius (teismo posėdininkas). „Visi trys policijantai, – rašo Tiesmylis, – lėkdami per sodžius įkalbinėdavo žmones, kad negiedotų ir gėlių (žolynų) vyskupui ant kelio nebarstyti“.

Po to vyskupas aplankė Darsūniškio, Kalvių, Užuguosčio ir Stakliškių parapijas. Išvykstant vyskupui iš Stakliškių, asesorius mėgino sustabdyti žmones, kad nelydėtų, tačiau tikslo nepasiekė. Į Jiezną vyskupas atvažiavo Sekminių išvakarėse, čia ir savo vardadienį šventė. Iš Jiezno išvyko į Nemaniūnus ir Birštoną. Kad mažiau būtų žmonių, rusų administracija neleido užnemuniečiams laiveliais keltis per Nemuną į Birštoną. Iš Birštono vyskupas nuvyko į Punią. Tiesmylis rašo: „Vieną vakarą regėjau, kaip vyskupas su dviem kunigais nuėjo ant Margio kalno ir ten ilgą laiką dairėsi, rasit mėgavos grožybe tos vietos“.

Iš Punios vyskupas vyko į Butrimonis, Pivašiūnus ir Onuškę. Pivašiūnų bažnyčios šventoriuje asesorius iš vieno parapijiečio atėmė lietuvišką maldaknygę. Trakai buvo paskutinė kelionės vieta. Vyskupui važiuojant į Trakus, Lentvario asesorius, pamatęs, kad vieno kaimo gyventojai pabarstė gėlių, bandė vyskupo karietą pasukti aplinkiniais keliais, kad aplenktų tas gėles.

Ši vyskupo A. Audzijonio pastoracinė kelionė truko penkias savaites. Baigdamas jos aprašymą, Tiesmylis vėl pabrėžė vyskupo nusistatymą: „...Jo Mylista ne vienoje parapijoje pats mėgino į žmones lietuviškai prabilti, o kožnas žodis šlovingiausio Piemenės su džiaugsmu ir ašaromis klausytojų buvo į širdį priimtas“.

Kan. J. Tumas, rašydamas savo „Lietuvių literatūros paskaitose“ (1924 m.) apie poetinę kun. S. Gimžausko kūrybą, pamini ir jo bendravimą su vyskupu A. Audzijoniu. „Gimžauskas, vežiodamas vyskupą po savo teritoriją (Trakų dekanatą. – J. A.), – rašo J. Tumas, – aiškino jam visus padėties nenor-

malumus, ypač kylančius iš to, kad ganytojai moko savo aveles nesuprantama lenkų kalba. Dėl to nei poterių niekas žmoniškai nepakalba, nei tikėjimo dalykų niekas neišmano. Iš to tik prietariai pasidaro. Žmonės eina prie Šv. Komunijos, o komunikantą nešas namo, deda į skripką, kad geriau skambėtų, ar į avilį, kad bitės geriau vistų ir t. t. (...) Vyskupas Audzijonis, pažinęs apverktiną Vilniaus vyskupijos padėtį, supratęs, jog visa tai dėl to, kad kunigai nelietuviškai moko, prašyte prašė dekaną, kad gelbėtų vyskupiją nuo pražūties, ir laiminte laimino Gimžausko dirbamąjį darbą...³⁸

Vyskupo A. Audzijonio santykiai su carinės valdžios administracija buvo santūrūs ir praktiški. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne yra saugomas 38 mašinarščio puslapių Andrejaus Stankevičiaus rašinys „Vilniaus Romos katalikų vyskupų politinis vaidmuo“, datuotas 1911 m. liepos 27 d. Jame apibūdinti Vilniaus vyskupai bei vyskupijos valdytojai Adomas Krasinskis, Karolis Grinieveckis, Steponas Zvierovičius, Viktoras Rudziminis-Franckevičius, Edvardas Ropas. Rašydamas apie vyskupą A. Audzijonį, autorius pažodžiui cituoja J. Kurčevskio straipsnį iš 1904 metų Vilniaus vyskupijos žinyno ir prideda: „Audzevičius buvo mokslininkas teologas ir giliai tikintis krikščionis. Jam buvo svetimas karingas politikavimas, todėl tarp jo ir pilietinės valdžios nebuvo jokių nesusipratimų“³⁹.

Vilniaus vyskupijos žinynuose pažymima, kad vyskupas A. Audzijonis buvo apdovanotas Šv. Stanislovo antrojo laipsnio ir Šv. Onos trečiojo laipsnio ordinais bei vardiniu aukso kryžiumi⁴⁰.

PRIEŠTARINGI VERTINIMAI

Istoriografinėje literatūroje pažymima, kad vyskupas A. Audzijonis buvo silpnos sveikatos. 1890 m. lapkričio 3 d. nuvykęs į Petrapilį, jis staiga susirgo. Buvo padaryta operacija. Apie šią ligą „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ tada rašė: „Operacija pasisekė, rodėsi, joguei svaikata pagriš; bet po keletos dienų Vyskupą apniko plaučių uždegimas. Kelių dienų būvyje taip apsilpo, jog mislydamas mirsiąs, prašė, idant kun. Simonas, Akademijos rektorius, jį šv. Sakramentais apveizėtų. Priėmus šv. Sakramentus, Vyskupui stojosi geriau, karštis atsileido, pulsas sugrižo į normališkaį padėjimą. Reikia vilties, kad Vyskupas neužilgo galės grįžti į Vilnių“⁴¹.

1894 m. balandžio 23 d. vyskupui A. Audzijoniui paūmėjo širdies ir inkstų liga, po to prasidėjo plaučių uždegimas. Po šio ligų priepuolio jo sveikatos būklė nepagerėjo. Ir štai Vilniaus šv. Jono bažnyčios metrikų knygoje atsiranda įrašas Nr. 261: „1895 m. gegužės 28 d. (senuoju stiliumi. – J. A.)* Vilniuje nuo chroniško inkstų uždegimo ir organinės širdies ligos mirė Eminencija Antanas Pranciškus Audzevičius, Vilniaus Romos katalikų vyskupijos vyskupas“. Įrašė pažymėta, kad velionis turėjo 59 metus. Taip pat pažymėta, kad velionio kūną gegužės 31 d. Vilniaus katedros vyskupų kriptoje palaidojo vyskupas Liudvikas Zdanovičius, dalyvaujant visai Vilniaus dvasiškijai⁴². Vilniaus vyskupo pareigas A. Audzijonis ėjo penkerius metus, penkis mėnesius ir 27 dienas.

Lietuvos visuomenei apie vyskupo A. Audzijonio mirtį pranešė „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“. Laikraščio redakcija pasiguodė: „Neatsirandant dorų žmonių pranešti mums rašteliu apie Vilniaus vyskupo Audzevičiaus smertį, gavome patirti nuo žmonių per lūpas iš Lietuvos“. Pateikęs pluoštelį duomenų iš velionio biografijos, laikraštis rašė: „Apgailėtina, kad ta vargingiausiaji Lietuvos vyskupystė ir vėl pasiliko našlaitė – be vyskupo“⁴³.

Amerikos lietuviai apie vyskupo A. Audzijonio mirtį sužinojo iš laikraščių „Garsas Amerikos lietuvių“ (Šenadoras) ir „Vienybė lietuvininkų“ (Plimutas). Juose buvo trumpai išdėstyta velionio biografija, aprašytos paskutiniosios gyvenimo valandos, laidotuvės. „Vienybė lietuvininkų“ pažymėjo, kad rusų administracija neleido į vyskupo laidotuves atvykti vyskupams ir kunigams iš kitų vietų⁴⁴.

Vyskupo A. Audzijonio visuomeninį vaidmenį Vilniaus vyskupijoje to meto lietuvių šviesuomenė, plėtojusi tautinio išsivadavimo judėjimą, vertino prieštaringai.

Grupė tautinio atgimimo veikėjų – Jonas Basanavičius, Donatas Malinauskas, kun. Juozas Ambraziejus ir Mečislovas Davainis-Silvestraitis – 1906 m. parašė popiežiui Pijui X ir kardinolams laišką „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“. Apibūdinę polonizaciją per bažnyčias, ypač Vilniaus vyskupijoje, autoriai, be kitų dalykų, rašo: „... tokie silpni lietuviai vyskupai, kaip Antanas Audzevičius (1890-95) ir Liud. Zdanavičius (1895-97), varydami iš visų pajėgų lenkų politiką, beveik nieko bažnyčioje atitaisyti negalėjo“⁴⁵. 1913 m. panašiai rašė ir kan. Kazimieras Prapuolenis: anot jo, vyskupas A. Audzijonis buvo „sulenkėjęs lietuvis“, o jo penkerių metų valdymas niekuo nepasižymėjo Vilniaus vyskupijai⁴⁶.

Septyniiasdešimt Vilniaus vyskupijos kunigų 1912 m. birželio 1 d. parašė memorandumą popiežiui Pijui X. Dokumente plačiai apibūdinti tragiški polonizacijos per bažnyčias padariniai Lietuvoje. Memorandumo autoriai, suprantama, negalėjo nepasakyti savo nuomonės ir apie vyskupą A. Audzijonį. Jie rašė: „1890 metais Vilniaus vyskupu tapo Antanas Audzevičius, kuris valdė vyskupiją ligi 1895 metų. Jis buvo lietuvių valstiečių kilties iš Kauno gubernijos. Kad ir išėjęs lenkų mokyklą ir išaugęs lenkų tradicijose, bet vis dėlto turėjo daug užuojautos lietuviams, nors apsuptas lenkų tarpo ne ką tegalėjo padaryti lietuvių. Jam valdant vyskupiją buvo įvesti lietuviški pamokslai Ratnyčioje, Joniškyje ir kitose parapijose,

kur lenkininkų agitatoriai nebuvo dar visai įsivyravę. Dėl tos priežasties lenkų bajorai nemėgo vyskupo Audzevičiaus, nemėgo ypač dėl to, kad jis lygus buvo visiems, diduomenei ir mažuomenei⁴⁷.

Matyt, negali kilti abejonų, kuri iš šių dviejų nuomonių yra arčiau tiesos.

Nors ir fragmentiškai apžvelgus vyskupo Antano Audzijonio gyvenimą ir pastoracinę veiklą Vilniaus vyskupijoje, galima tvirtinti, kad jis buvo tarp tų, kurie pirmieji ėmė žadinti lietuviybę polonizacijos skaudžiai paliestame Vilniaus krašte: pradėjo reikalauti, kad kunigai vaikus mokytų katekizmo tiesų žmonėms suprantama kalba, kai kuriose bažnyčiose įvedė lietuviškus pamokslus, vizituodamas parapijas palaikė lietuviškas nuotakas, todėl sukeldavo daug rūpesčių caro valdžios administracijai. Tiesa, tai buvo dar pirmieji ir kuklūs žingsniai, kuriuos pančiojo ne vien caro valdžios represijų grėsmė, bet ir ilgametės šio krašto polonizavimo tradicijos. Netrukus kilo daug stipresnis judėjimas dėl lietuviybės atgaivinimo Vilniuje ir Vilniujoje. To judėjimo priešakyje stovėjo kitas pasvalietis, vyskupo Antano Audzijonio tėviškės kaimynas Petras Vileišis.

¹ Nowi biskupi – Kłosy, 1890, Nr. 1281.

² Audziewicz Antoni – Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, Warszawa, 1891, t. 5, p. 410.

³ *Uziębło L.*, S.p. ksiądz Antoni Audziewicz biskup Wilenski – Tygodnik ilustrowany, 1895, Nr. 28.

⁴ Audziewicz Antoni – S. Orgelbranda encyklopedia powszechna, Warszawa, 1898, t. 1, p. 561–562.

⁵ Series et gesta episcoporum Vilnensium – Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MCMIII. Vilnae, 1902, p. 257.

⁶ *Kurczewski J.*, Kosciół zamkowy, czyli katedra Wilenska, Wilno, 1908, p. 320.

⁷ *Kurczewski J.*, Biskupstwo Wilenskie od jego założenia, Wilno, 1912, p. 73.

⁸ *Żywczyński M.*, Audziewicz Antoni Franciszek – Encyklopedia katolicka, Lublin, 1973, t. 1, p. 1063.

⁹ Petrapilė – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1890, Nr. 10, p. 79. Parašas: O. Lietuvaitė.

¹⁰ Petrapilė – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1891, Nr. 1, p. 8. Parašas: Domicė G-aitė.

¹¹ Jo Mylistos Vilniaus Vyskupo Antano-Pranciškaus kelionė per parakvijas šiuose 1891 m. – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1891, Nr. 18, p. 142–143. Parašas: Tiesmylis.

¹² *Būčys Pr.*, Atsiminimai. I dalis: Pasiruošimas darbui. Surašė prof. Z. Ivinskis, Chicago, 1966, p. 181.

¹³ *Kraujelis P.*, Kunigas Silvestras Gimžauskas, K., 1929, p. 7–8.

¹⁴ *Žilėnas V.*, Mūsų kovos dėl kalbos Vilniaus bažnyčiose, K., 1932, p. 11. Parašas: V.Ž.

¹⁵ *Gira L.*, Žvilgsnis į Vilniaus tautybės evoliuciją – Švietimo darbas. 1921, Nr. 3/4, p. 107.

¹⁶ *J.T. (Juozas Tumas)*, Audzijonis (Audzevičius) Antanas Pranciškus – Lietuviškoji enciklopedija, K., 1934, t. 2, p. 60–61.

¹⁷ Audzijonis (Audzevičius) Antanas-Pranciškus – Lietuvių enciklopedija, Boston, 1953, t. 1, p. 391.

¹⁸ *Prapuolenis K.*, Lenkų apaštalai Lietuvoje, K., 1938, p. 175.

¹⁹ Katalikų kalendorius žinynas 1889, Vilnius-Kaunas, 1989, p. 8.

* Kuris iš eilės Vilniaus vyskupas buvo A. Audzijonis? Į šį klausimą nei istoriografinė, nei bažnytinė literatūra neduoda vienareikšmio atsakymo. Pasiremsime Vilniaus vyskupijos žinynais: 1908 ir 1912 metams skelbia jį 36-uoju vyskupu (*Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MCMXII. Vilnae, 1911, p. 115-116*); 1895, 1900 ir 1902 metams – 38-uoju vyskupu (*Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MCMII. Vilnae, 1901, p. 259-260*); 1903 ir 1905 metams – 40-uoju vyskupu (*Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MCMV. Vilnae, 1904, p. 396-397*). Viktoro Petkaus monografijoje „Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje“ (Vilnius, 2002, p. 870) Antanas Audzijonis laikomas 33-uoju Vilniaus vyskupu, o skirtingi kitų šaltinių duomenys nekomentuojami.

²⁰ *Petkus V.*, Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje, V., 2002, p. 633–637.

²¹ *J.T. (Juozas Tumas)*, Audzijonis (Audzevičius) Antanas Pranciškus – Lietuviškoji enciklopedija, K., 1934, t. 2, p. 60–61.

²² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 604, ap. 20, b. 249, l. 218.

²³ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas, f. 187, Nr. 42, l. 170-171.

²⁴ *Uziębło L.*, S.p. ksiądz Antoni Audziewicz biskup Wilenski – Tygodnik ilustrowany, 1895, Nr. 28.

²⁵ Iš Anelės Audzijonienės atsiminimų, užrašytų 1995 m. birželio 2 d. Pasvalyje – Jono Aničo archyvas.

²⁶ Lietuviškoji enciklopedija, K., 1934, t. 2, p. 61-62.

²⁷ Nowi biskupi – Kłosy, 1890, Nr. 1281.

²⁸ *Uziębło L.*, S.p. ksiądz Antoni Audziewicz biskup Wilenski – Tygodnik ilustrowany, 1895, Nr. 28.

²⁹ Cituojama pagal: *Petkus V.*, Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje, V., 2002, p. 635.

³⁰ S. Orgelbranda encyklopedia powszechna, Warszawa. 1898, t. 1, p. 561-562.

³¹ Petrapilė – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1890, Nr. 10, p. 79. Parašas: O. Lietuvaitė.

³² Ten pat.

³³ Korespondencya policyi Wilenskiej, tycząca się ingresu biskupa Audziewicza – Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas, f. 9, Nr. 1588, l. 1–6.

³⁴ *Vėbra R.*, Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas (XIX a. antroji pusė), V., 1968, p. 169.

³⁵ *Prapuolenis K.*, Lenkų apaštalai Lietuvoje, K., 1938, p. 174.

³⁶ *Kraujelis P.*, Kunigas Silvestras Gimžauskas, V., 1929, p. 9.

³⁷ Jo Mylistos Vilniaus Vyskupo Antano-Pranciškaus kelionė per parakvijas šiuose 1891 m. – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1891, Nr. 18, p. 142–143. Parašas: Tiesmylis.

³⁸ *Tumas J.*, Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas, K., 1924, p. 253.

³⁹ **Станкевич А., Политическая роль Виленских Римско–католических епископов** – Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas, f. 255, Nr. 378, l. 6–7.

⁴⁰ Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MDCCCXCIV, Vilnae, 1893, p. 137.

⁴¹ Petrapilė – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1891, Nr. 1, p. 8.

* J. Kurčevskis savo knygoje „Kosciół zamkowy, czyli katedra Wilenska (Wilno, 1908, p. 320) pateikė netiksliai A. Audzijonio mirties datą: 1895 m. gegužės 29 d. (birželio 10 d. naujuoju stiliumi) vietoj gegužės 28 d. (birželio 9 d. naujuoju stiliumi). Šis netikslumas iš J. Kurčevskio knygos nukeliavo į kitas publikacijas.

⁴² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 604, ap. 20, b. 249, l. 218.

⁴³ Vilnius – Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1895, Nr. 14.

⁴⁴ Vilnius, 9 dieną birželio... – Vienybė lietuvninkų, 1895, Nr. 27.

⁴⁵ *Basanavičius J. ir kt.*, Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose, K., 1906, p. 10.

⁴⁶ *Prapuolenis K.*, Lenkų apaštalai Lietuvoje, K., 1938, p. 175.

⁴⁷ Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas. Lietuvių katalikų kunigų memorandumas, Tilžė, 1913, p. 46.